

A vertical illustration on the left side of the page shows a small wooden boat on a body of water. In the background, there are rolling hills and a large, bright full moon in a dark sky.

Et 5000 år gammelt størjefiske i Grimstad

SVEIN VATSVÅG NIELSEN

Makrellstørjen er den største tunfiskarten. Den kan bli over 3 meter lang og oppnå en vekt på 600 kg. På 1900-tallet ble det drevet rovfiske på makrellstørje, og det jobbes internasjonalt for å gjenoppbygge bestanden. Men størjefisket har en lang historie her til lands, og noen av de eldste sporene av det er funnet i Homborsund i Grimstad.

Var det slik størjefisket foregikk på Jortveit? Dette er en kunstnerisk fremstilling av hvordan fiskeriet kan ha foregått for 5000 år siden. Folk brukte trolig stokkebåter, harpunene var festet til spyd med line. Funnet av brente pinner og en fakkel tyder på at man også fisket om kveldene eller på nettene. Her ser vi en situasjon i den store bukten mot nordøst, med Amtedalsknollen i bakgrunnen. Illustrasjon: Hege Vatnaland.

Dybesund med Jortveit i bakgrunnen til høyre. Utgravningsfeltet øverst opp mot Engekilen. 1950-tallet. KUBEN, PA-2442, Widerøebilder I.20, 3914.

Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo, har utført arkeologiske undersøkelser i myren på Jortveit i Grimstad.¹ Bakgrunnen for undersøkelsene var gjenstandsfunn av stein og bein i sammenheng med drenering. Myra på Jortveit ble drenert for første gang sommeren og høsten 1931. Bekken som ledet vannet ut fra myra (Botnebekken) ble da utvidet, og det ble sprengt et nytt utløp for bekken i nordvest. Under arbeidet med dreneringen ble det oppdaget to harpuner av bein, en pilspiss av flint, samt bein fra makrellstørje og spekkhugger. Siden har flere artefakter blitt oppdaget under samme type arbeid; i 1932 en fiskekrok av bein og flere pilspisser av flint og skifer, og i 1937 en harpun. I etterkant er det levert inn enda flere funn fra myren på Jortveit. De nylige undersøkelsene har gjort at de gamle funnene nå kan settes inn i en kulturhistorisk kontekst, deriblant Norges hittil eldste størjefiske.

De første oppdagelsene på Jortveit

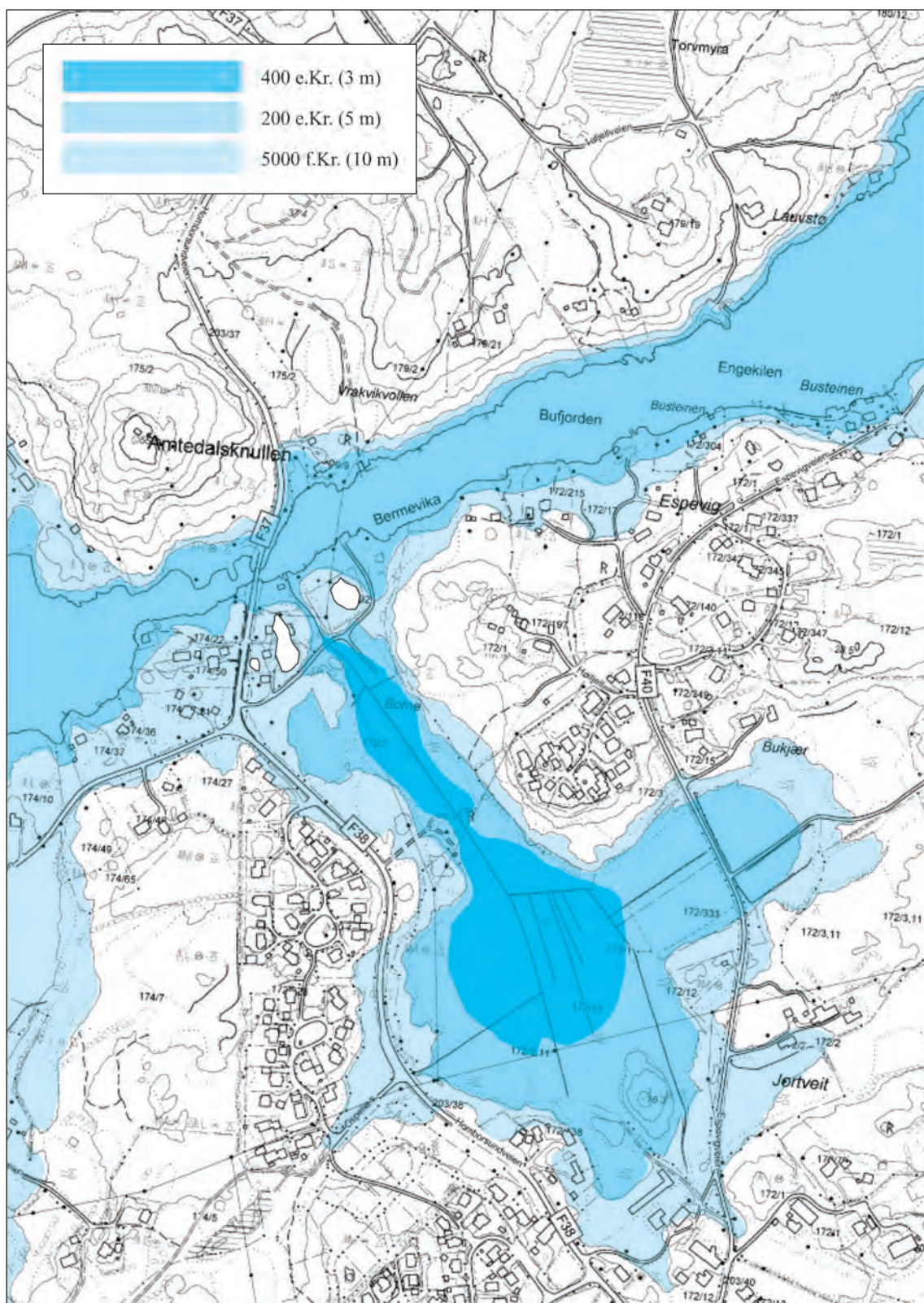
De første oppdagelsene på Jortveit ble rapportert direkte til det lokale lensmannskontoret, og kort tid etter kom geolog Halvor Rosendahl og arkeolog Anathon Bjørn fra Oslo på befaring. Bjørn beskrev situasjonen på følgende måte:

For å skaffe avløp for grunnvannet hadde man i en lengde av ca. 400 m gravet en grøft ca. 1,5 m bred og ca. 2 m dyp. Grøften viste et profil som ga et i tykkelse noe varierende underlag og derunder lere helt tilbunns, hvor undergrunnen bestod av stenete lere. I dette lag nærmest bunnen av grøften, 1,70 m dypt, er oldsakene funnet. Laget var også rikt fossilførende² ...

Utvalgte gjenstandsfunn fra myren på Jortveit. A–C: Pilspisser av flint. D: Pilspiss av skifer. E: Fiskekrok av bein. F: Harpuner av typen skutel. G: Enradet harpun. H: En brent pinne, muligens en fakkell. I: Ryggghvirvler fra makrellstørje. J: Underkjeve fra spekkhugger. Alle disse gjenstandene og beinfunnene ble oppdaget under grøftegraving i myren. Foto av forfatteren.

10 cm

Ulike havnivå på Jortveit fra ulike perioder av forhistorien. Funnene fra myren på Jortveit stammer fra da havet var om lag 10 meter høyere enn i dag. Dette var omtrent 5000 år siden, og myren utgjorde da en stor lagune. Landhevingen gjorde at terskelen til myren ble høyere enn havnivået en gang i løpet av eldre jernalder. Illustrasjon av forfatteren.

Ifølge både Rosendahl og Bjørn ble funnene oppdaget innenfor en sammenhengende strekning på 30-50 meter.

Det var ikke lett for de to vitenskapsmennene å nøste opp i hva de hadde vært vitne til på Jortveit. Høyden til myrens overflate hadde de målt til 3 meter over havet, og artefaktene ble oppdaget 1,7 meter under dette nivået. Rosendahl forutsatte i sin tolkning av funnet en forhistorisk transgresjon langs kysten av i Grimstad, og han antok derfor at gjenstandene var blitt deponert til ulike tider etter siste istid. Transgresjon betyr i denne sammenhengen at havet på et tidspunkt i steinalderen ble høyere enn landet, før det igjen ble senket til dagens nivå grunnet den sterke landhevingen etter siste istid. Rosendahl så derfor for seg at beinene fra fisk og hval var deponert da havet var høyere, mens redskapene tilhørte en langt yngre boplass fra da stedet var tørt land.

Bjørn (1932) vektla derimot det arkeologiske materialets egenart, og mente dette var en boplass som måtte dateres til hellekistetid. Beina var funnet i samme kontekst og burde derfor være samtidige med gjenstandene. Hellekistetid er den perioden av steinalderen vi i dag kaller senneolittisk tid (2350–1700 f.Kr.), og den markerer slutten av steinalderen og overgangen til bronsealderen. Men med denne dateringen kunne Bjørn likevel ikke forklare funnets høyde over havet, for det innebar at boplassen hadde ligget under vann:

Det er en arkeologisk-geologisk konflikt, som en omfattende gravning på stedet kanskje ville bidra til å løse, men det er et så stort og omkostelig arbeide, at det for tiden ikke lar seg utføre.⁴

Selv om en slik omfattende gravning aldri fant sted, ble funnet fra Jortveit likevel omtalt av en rekke arkeologiske studier i ettertid, mye takket være de godt bevarte gjenstandene av bein. Man kom derfor aldri nærmere noen aldersbestemmelse av funnet, ei heller en videre tolkning av lokaliteten. Var det en boplass på Jortveit? Var den 4000 år gammel, eller

var den langt eldre?

Nye undersøkelser i myren

De nylige arkeologiske undersøkelsene til Kulturhistorisk Museum, som foregikk i 2018–2020, kan endelig gi svar på disse gamle spørsmålene. I løpet av de tre feltsesongene deltok arkeologer fra Kulturhistorisk Museum og Institutt for arkeologi, konservering og historie, samt masterstudenter i arkeologi ved samme institutt, ved Universitetet i Oslo. Vi gravde dype sjakter langs Botnebekken og i den nordøstlige enden av myren for å finne ut om det fortsatt var gode bevaringsforhold under den moderne dyrkingsjorden, noe vi fort kunne bekrefte. I hele det nordlige området, og opp mot grusveien, lå det en østersbanke bevart under den moderne jorden. Dette var en naturlig østersbanke, som hadde vokst mens havet var langt høyere enn i dag. Lenger sørover på myren besto undergrunnen av en blanding av leire, silt og mudder. Dette er slikt mudder som samler seg opp på havbunnen under stillestående vann.

I nivået like over skjellbanken og på en viss dybde i mudderjorden midt på myren, fant vi mange godt bevarte fiskebein. Nesten alle beinene har vist seg å være fra makrellstørjer, eller tunfisk av den blåfinnete typen. I tillegg fant vi bein fra torsk og stokkand, og tenner fra spekkhuggere. På de samme nivåene som vi fant bein, fant vi også flintavslag, en pilspiss av flint, og brente og ubrente trestykker. Pilspissen er av samme type som tidligere er funnet i myren. I sammenheng med de nye undersøkelsene ble de gamle gjenstandsfunnene tatt frem og dokumentert på ny. Alle gjenstandene fra Jortveit av stein og flint er av typer man forventer å finne på steinalderboplasser fra yngre steinalder (3900–1700 f.Kr.), men hovedsakelig perioden før Hellekistetid, det vil si 3900–2350 f.Kr.

Førsteintrykket med tanke på datering gikk altså imot tolkningen til Bjørn, som hadde ment at hele funnet burde stamme fra slutten av yngre steinalder. Vi sendte derfor en rekke prøver av tre og bein til radiologisk datering for å oppklare saken, og

dateringene kunne bekrefte vår tolkning. Prøvene fra Jortveit ble datert til innenfor tidsrommet 3700–2500 f.Kr., med en konsentrasjon i århundrene rundt 3000 f.Kr. Funnet er slik sett eldre enn Hellekistetid, og den menneskelige aktiviteten stammer fra et relativt langt tidsrom, kanskje helt opp til 1200 år. Som det ble påpekt i en tidligere utgave av denne årboken, var dette en periode med stor aktivitet i Aust-Agder.⁵ Dette kunne dermed også avkrefte tolkningen til Rosendahl om at bein og gjenstander var deponert til ulike geologiske epoker.

Undersøkelsene har også bidratt til en bedre forståelse av funnkonteksten og landskapet rundt myren. Bjørn mente jo at funnene fra myren måtte stamme fra en boplass på tørt land, men at havet ifølge all viten skulle være høyere enn boplassnivået på den tiden. Vi har nå kunnet bekrefte at havet var høyere. For 5000 år siden var havet i Grimstadområdet om lag 10 meter høyere enn i dag, og myren utgjorde da en del av havbunnen i det som har vært en stor lagune på Homborsundhalvøya. I 2018 målte vi den opprinnelige terskelen, altså myras laveste bredde, til 5,4 meter over havet. Dette betyr at den store bukta ble avskjermnet fra havet en gang i løpet av eldre jernalder (mellom 200 og 400 e.Kr.). Landhevingen i Norge medførte med andre ord at terskelen til myren ble høyere enn havnivået, noe som gjorde at saltvannet i bassenget i løpet av kort tid ble byttet ut med ferskvann, og myren begynte trolig å gro til. Nede i mudderet, som under en lang tid hadde vært havbunnen i området, lå restene etter århundrer med fangst og fiske i den store bukta godt bevart.

Grunnriss av det eldste størjefisket

De 5000 år gamle beinene av makrellstørje fra Jortveit representerer de eldste sporene vi har av størjefiske i Norge. Vår tolkning av fiskebeinene,

nemlig at de representerte spor etter fangst i bukta og ikke fisk som har lidd en naturlig død, ble i etterkant bekreftet av den arkeologiske undersøkelsen på den samtidige boplassen på Alveberget på Tromøy.⁶ På Alveberget fant man bein fra en rekke arter, blant annet grønlandssel, rev, hjort, diverse fuglearter, og torsk. Bein fra menneskets beste venn, nemlig hunden, ble også funnet på Alveberget. Den best representerte arten i materialet var likevel makrellstørjen. I tillegg vet vi at makrellstørje ble fisket under den samme perioden langs den svenske vestkysten.⁷

Smaken av makrellstørje har man på den tiden altså vært godt kjent med i Aust-Agder. Men hvordan foregikk størjefisket i den store bukta ved Jortveit for 5000 år siden? Det vi vet er at Homborsund på denne tiden utgjorde en halvøy, kun knyttet til fastlandet gjennom et lite eid, like ved hvor Eide kirke ligger i dag. Den store og sørvendte bukta midt i halvøya var et dominerende landemerke, og vi har funnet spor etter en rekke boplasser rundt bukta. Makrellstørjen, som er kjent for å migrere nordover fra Middelhavet hvert år, har trolig dukket opp i Aust-Agder på sensommeren. Den har fulgt havstrømmene forbi Jylland og inn i Kattegat, før den har vendt snuten mot nord og deretter vestover igjen. Kanskje har stimer av sild eller makrell svømt inn Bufjorden med størjer etter seg, og mens størjene fråtset har menneskene kunnet harpunere noen av dem fra båtene sine. Funnene av brente pinner, trolig også en del av en fakkel, kan indikere at størjefisket noen ganger også foregikk på kveld og nattetid. Størjen er sterk, og vi kan se for oss at noen har klart å rømme med pilspisser, harpuner og fiskekroker fortsatt sittende i kroppen. Noen av dem havnet på havets bunn, også inne i bukta, og det er trolig slike individer vi i dag oppdager i mudderjorden i myren på Jortveit.

Noter

- 1 Rapportene fra de nylige undersøkelsene ligger delt åpent for alle på nettsiden www.duo.uio.no. For lenker direkte til de tre rapportene som er skrevet for feltsesongene 2018, 2019 og 2020, se under Nettkilder.
- 2 Bjørn 1932, s. 27.
- 3 Bakke 1933.
- 4 Bjørn 1932, s. 35.
- 5 Nielsen og Åkerstrøm 2016.
- 6 Mansrud og Berg-Hansen 2021, s. 875.
- 7 Nielsen og Persson 2020.

Litteratur

- Bakke, G. Peter (1933). Stenalderfund i Eide. *Medlemsskrift for Eide Sognelag*, 1933, s. 32–37.
- Bjørn, Anathon (1932). Et eiendommelig stenaldersfunn fra Sørlandet. *Universitetets Oldsaksamling Årbok*, 1930, s. 27–35.
- Mansrud, Anja og Inger Marie Berg-Hansen (2021). Animist ontologies the third millennium BCE? Hunter-gatherer persistency and human-animal relations in Southern Norway: The Alveberget case. *Open Archaeology*, 7, s. 868–888.
- Nielsen, Svein Vatsvåg og Joachim Åkerstrøm (2016). Yngre steinalders flint- og

steinøkser fra Aust-Agder fylke. *Aust-Agder Arv*, 2016, s. 99–111.

Nielsen, Svein Vatsvåg og Per Persson (2020). The Jortveit farm Wetland: A Neolithic fishing site on the Skagerrak coast, Norway. *Journal of Wetland Archaeology*, 2020, s. 1–24.

Nettkilder

- Jortveit rapport 1: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/85693>
- Jortveit rapport 2: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/85694>
- Jortveit rapport 3: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/85695>